

**РОЛЯТА НА ДЪРЖАВНИТЕ БАНКИ В ИКОНОМИКАТА НА
БЪЛГАРИЯ В ПЕРИОДА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ
(моделът на българската икономика през 30-те години на XX век)**

Марко ДИМИТРОВ

„Намираме се в едно преходно време на преминаване от свободно стопанство към управляемо стопанство. Един процес, който трае вече дълги години и който не се знае кога и как ще свърши. Какво е свободно стопанство, това е добре известно. Но какво ще бъде управляемото стопанство, това още не се знае.“ (Report BNB, 1935, pp. 4-5).

Abstract: *The main idea of of this text is to show the degree of participation of the major state-owned banks, the Bulgarian National Bank, the Bulgarian Agricultural and Cooperative Bank (until 1934 Bulgarian Agricultural Bank), the Bulgarian Central Cooperative Bank (until 1934) in the economic development of Bulgaria during the interwar period (1919-1939), as well as their role in the formation and implementation of the state economic policy. The aim is to define more precisely the nature and content of this policy and the type of economy that is imposed in the country in the 1930s.*

Key words: *history of banks, national banks, economic history of Bulgaria, economic of 30s of the twentieth century, managed economy, regulated economy, state and economy, institutions*

JEL: N24, N44

След Първата световна война в света настъпват значителни промени в много от фундаменталните сфери на обществото, установени и стабилизирани във времето на „дългия XIX век“. Тези изменения засягат в най-голяма степен икономическата област на човешката цивилизация. Най-същественото ново в нея е непрекъснатото нарастващата роля на държавата

при определянето на насоките на икономическата активност на обществото. Либералното стопанство постепенно отстъпва място на различни видове държавна интервенция в икономическите отношения, която в една или друга степен става повсеместна в държавите от развитата част на света. Основна „хранителна среда“ за нея стават условията, в които се развива световната икономика след 1929 г., вследствие на започналата през тази година световната икономическа криза.

България не прави изключение от общата тенденция в световното икономическо развитие през 20-те и 30-те години на XX век. Развитие на българското стопанство по това време в общи линии следва тенденциите очертали се в европейското и световно стопанство. След един етап на колебания, предизвикани от последствията от участието на България в Първата световна война и политическите сътресения в страната до към 1926 г., през 30-те години българската държава се намества трайно и стабилно като фактор в моделирането на стопанското развитие на страната. За това се използват различни похвати и инструменти. Едни от най-съществените от тях са ролята и участието на основните държавни банки в икономическия живот. Разкриването на тази роля е основната идея на тази статия. Това ще спомогне за по-точното определяне на вида държавна намеса и характера на стопанството, което се оформя в България през 30-те години на XX век, проблем, който все още не е намерил своето окончателно решение в българската историография¹.

Централните емисионни банки постепенно заемат своето място в икономическия живот на европейските държави и САЩ през XIX в. Тяхната поява е свързана с необходимостта от ограничаване на възможността търговските банки да емитират банкнотни емисии, което разстройва паричното обръщение и се затруднява все по-разрастващия се по мащаби и разнообразие икономически живот. В резултат на тази промяна до Първата световна война в развития свят се установява парично-кредитна система, в повечето

---

¹ Идеята да се обърне към проблема за участието на основните български държавни банки в икономиката на страната беше провокирана от една студия на доц. Пенчо Пенчев „Ръководено стопанство и икономическо планиране – теоретични анализи и дебати сред българските икономисти през 30-те години на XX век“, приета за печат в Научни трудове на УНСС, която той любезно ми предостави предварително.

време със стабилни нива на лихвения процент и конвертируемост на основните валути в злато, което изключително улеснява международната търговия.

В този период държавата в много голяма степен е в страни от икономическите отношения и повече играе ролята на наблюдател и помагач на националните стопанства чрез законодателството, търговската и митническа политика. Първата световна война променя коренно тази картина на световната икономика.

В края на XIX и началото на XX век, след излизането на част от българските земи от Османската империя и създаването на самостоятелна държава, българите поемат пътя на създаване на капиталистическа пазарна икономика. Една от задачите, които стои пред новото управление на страната е изграждането на банкова система, която да подпомага това развитие.

До 1910 г. в България са създадени три държавни банки – Българска народна банка (БНБ), Българска земеделска банка (БЗБ) и Българска централна кооперативна банка (БЦКБ). Идеите на управляващите тогава са да се използват финансовите възможности на държавата, за да се създаде обстановка на по-добро и по-сигурно кредитиране на основните сфери на българската икономика – земеделието и индустрията. (Dimitrov, 2010b, pp. 377-399)².

След Първата световна война, в резултат на значителните промени в характера на стопанството и международните икономически отношения, настъпват сериозни изменения в структурата и дейността на българските държавни банки. От чисто кредитни институции, каквито са преди войната, те се превръщат в регулатори и преки участници в икономическия живот³.

---

² За създаването и дейността на Българска земеделска банка до 1912 г. много добра дисертация защити колегата Росица Златинска. Виж: Zlatinska, 2017.

³ Още тук трябва да отбележим, че целта на това изложение е да покаже степента на участието на държавните банки във икономическата сфера, извън кредитирането. Ефектите и резултатите от това участие върху отделните сфери на икономиката не са обект на изследването.

БЪЛГАРСКА НАРОДНА БАНКА

След 1919 г. Българската народна банка става най-значимата банкова институция за макроикономическата и финансова стабилност на държавата. Във времето до войните нейните основни функции се заключават в поддържането на стабилността на националната валута (българския лев), регулирането на основния лихвен процент и наблюдаването на кредитната политика на другите държавни и частни банки. Тази си позиция БНБ заема с приетия през 1906 г. Закон за Българска народна банка, който значително разширява нейната дейност като централна банка (Dimitrov, 2010, pp. 394-395).

През 20-те години на XX в. са приети няколко изменения на закона за БНБ, които я превръщат в съвсем друг тип банка, заемаща централно място в икономическия живот. Първото от тях е през 1923 г. С него се увеличава основния капитал на банката от 200 на 500 млн. лв., засилва се нейната автономия, реорганизира се управлението на банката, дава се по-голяма свобода на действие на Управителния съвет, установява се известна децентрализация на службите и се увеличава компетентността на органите ѝ⁴.

В мотивите към законопроекта ясно е отбелязано, че „Законът за Българска народна банка от 1906 г., се оказва вече неотговарящ на коренно изменилите се стопански и финансови условия след войните, във връзка с ролята, която тя трябва да играе като пръв емисионен и централен кредитен институт, а също и като регулатор на камбиалното тържище. *С досегашния закон банката не винаги навреме и в достатъчен размер можеше да подпомага индустрията, експорта и търговията в страната...*“ (курсив мой, М. Д.)⁵.

Макар че с този закон ролята на БНБ в икономическия живот се засилва, все пак трябва да се отбележи, че това става в рамките на класическата банкова дейност и законът е насочен преди всичко да подкрепи държавата в усилията ѝ да стабилизира лева.

Първите значителни стъпки за реформиране на БНБ се правят в края на 1923 г. и през 1924 г. В основата на промените стои приетия през май 1924 г. нов Закон за БНБ. От гледна точка на това изложение представлява

---

⁴ Централен държавен архив, Ф. 173, оп. 3, а. е. 3526, л. 3.

⁵ ЦДА, Ф. 173, оп. 3, а. е. 3526, л. 3.

интерес, и е особено важна, издадената през декември 1923 г. Наредба за търговия с външни платежни средства, с която предлаганията на чужда валута са сведени до минимум (Hristoforov, 2010, p. 367)⁶.

През май 1924 г., с приемането на новия закон за БНБ, Наредбата за търговия с външни платежни средства е променена отново. Сега банката получава абсолютен монопол за търговия с външни платежни средства. Всички камбиални курсове се определят само и изключително от нея. Така определените курсове са задължителни за всички сделки. Продажбите на левове в странство се забраняват под каквато и да е форма, а пътниците могат да изнасят от България банкноти най-много до хиляда лева. Всички постъпления от девизи на частни лица-износители, трябва да бъдат продадени на БНБ в десетдневен срок от получаване на съобщението за разполагане с девизите. Продажбата на девизи става само от банката, която проверява и преценява реалността на нуждите. Същевременно всички търговци-вносители са длъжни да декларират пред централната банка количеството, вида и стойността на поръчаните в чужбина стоки и датата на изплащането (когато е с акцепт) или приблизителната дата на изплащането (Hristoforov, 2010, p. 368).

През 1926 г. е направена още една промяна в посока на превръщането на БНБ в истинска централна банка, в „банка на банките“, отговаряща на промените в икономическите условия в света. На 5 ноември Народното събрание приема закон, с който банката остава държавна кредитно-емисионна институция, с основен капитал 1 000 000 000 лв., но се оттегля от прякото банково обслужване на стопанството и частни лица⁷. Промените в този закон се отнасят до: 1.) запазването на държавната форма на БНБ и засилване на нейната автономия (банката става напълно независима от Министъра на финансите); 2.) определянето на главните ѝ задачи като чисто емисионна банка; 3.) реорганизиране на нейното управление; 4.) премахването на дългосрочните ѝ операции и; 5.) увеличаване на автономията и от държавата.

Значителна стъпка към формирането на новата същност и роля на БНБ

---

⁶ Една от най-важните причини, наложила издаването на Наредбата за регулиране търговията с външни платежни средства от декември 1923 г., се крие в неблагоприятното развитие на търговския баланс през този период поради внезапното намаление на търсенето на български тютюни след приключването на турско-гръцката война.

⁷ Държавен вестник, бр. 189, 20 ноември 1926.

се прави през 1928 г., с подписването на протокола за Стабилизационния заем, отпуснат на България под покровителството на Обществото на народите. В чл. 3 от Приложение I на Протокола, в което се определят измененията в статута на БНБ, наред с промяната в чисто банковите дейности, се дава възможност на банката да „...върши търговия или изобщо да се интересува пряко в търговски и индустриални предприятия“⁸.

Съгласно с препоръките, описани в Протокола за Стабилизационния заем и по-специално Приложение I, през 1928 г. е направено едно изменение на Закона за БНБ от 1926 г., с което банката окончателно получава статут на национална „банка на банките“ с *емисионно-регулативни функции* (курсив мой, М. Д.). Нейната автономност е значително увеличена. С изменението БНБ кредитира държавата само при изрично посочените в закона условия⁹. Допълнително в посока на стабилизирането на банката действа и приетият през същата 1928 г. „Закон за стабилизиране на лева и банкнотната циркулация в Царство България“¹⁰.

Като обобщение на действията на българската държава по отношение на БНБ през периода 1923–1928 г. трябва да се отбележи, че тези действия са изцяло в синхрон с общата тенденция на опити в световен мащаб за стабилизиране на националните валути чрез връщането на металното им покритие от времето преди Първата световна война. Тези усилия на правителствата на отделните държави имат променлив успех, но са окончателно унищожени през 1929 г., с избухването на световната стопанска криза.

Годините 1928 и 1929 представляват повратна точка в развитието на банковата система на България. С превръщането на БНБ в модерен централен емисионен институт през 1928 г. се поставя началото на една трайна тенденция на нарастване на значението на обществените банки в банковото дело. До 1929 г. благоприятното развитие на акционерните банки е налице, след което следва период на явен упадък след 1931 г. (Hristoforov, 1939, p.

---

⁸ ЦДА, Ф. 252, оп. 1, а. е. 661, л. 1-10. В доклада на Финансовия комитет е приложен План за реорганизация на БНБ, в който подробно се описва акционерният статут на банката. Това не се реализира на практика.

⁹ Държавен вестник, бр. 151, 4 октомври 1928. – Трябва да се отбележи, че по отношение на статута и дейността на БНБ изменението на закона почти напълно повтаря постановленията на Приложение I от Протокола за Стабилизационния заем от 1928 г.

¹⁰ Пак там, бр. 200, 3 декември 1928.

76).

Световната финансовата криза от лятото на 1931 г. предизвиква нови промени в статута и прерогативите на националната банка. През октомври е прието едно изменение в Закона за търговията с външни платежни средства, с което се дават монополни права на БНБ за регулиране и контрол върху външната търговия. На банката се дава пълно дискреционно право да отказва, без поемане на отговорност, отпускането на девизни средства за каквито и да е нужди (не само за внос на стоки, но и за други плащания в чужбина). Едновременно с това ѝ се дава правото да издава наредби в „духа на закона“, одобрявани само от Министъра на финансите (Bobchev, 1938, p. 15).

След тази стъпка от страна на държавата БНБ бързо заема централно място във външната търговия на страната, държейки валутния режим в свои ръце. Продължаващото влошаване на положението в световните финанси и големите затруднения във външната търговия стават причина банката да продължи с рестриктивните си мерки по отношение на девизите. Тя започва да провежда силно дефлационна политика и това се отразява пряко върху насоките и съдържанието на българската външна търговия.

Още на 20 октомври БНБ издава наредба № 1, с която се забранява вноса на някои артикули. Освен това се задължават всички търговци-вносители три месеца преди плащането на девизите, необходими за поръчаната стока, да предизвестяват банката (Bobchev, 1938, p. 15).

Най-съществена от ограничителните мерки, наложени от БНБ във връзка с контрола и регулацията на девизния режим, е издадената през май 1932 г. Наредба № 7, с която се въвеждат девизни контингенти на вноса. Според постановленията на наредбата банката отпуска на отделните търговци-вносители девизни средства на сума 50% от тази, която е изразходвана за вноса на същата стока през 1931 г.¹¹ Тази рестриктивна по отношение на вноса мярка има своето оправдание и е опит да се намали вредният ефект от изтеглянето на чужди капитали от страната след лятото на 1931 г.

По-нататъшни ограничения в девизния режим на вноса се правят с едно изменение в Закона за търговията с външни платежни средства от януари 1933 г. Сега вече за внос на стоки се изисква специално разрешение от БНБ,

---

¹¹ Пак там, бр. 31, 19 май 1932.

независимо дали търговецът ще иска валута от банката или не¹². С това вносната търговия на България се поставя под пълния контрол на централната банка.

През 1933 г. БНБ прави нова промяна в девизния режим на външната търговия, с което се показва като един ефективен инструмент за нейното регулиране в условията на затруднените от финансовата криза международни плащания. През юни банката издава Наредба № 7, с която се въвежда система на частни компенсационни сделки¹³. С нея се цели стимулиране на износа. Същността на системата е тази, че срещу износа на определени стоки (които се определят от банката) се разрешава внос на стоки извън определения контингент. Получената от износа валута търговците могат да продават на свободния пазар. Усиленото търсене на валута от търговците-вносители довежда до получаването на една премия в българска валута и с това се стимулира износа. Същевременно се създават затруднения за свободен внос, тъй като той се оскъпява поради високите цени на чуждестранните валути на свободния пазар в България (Bobchev, 1938, p. 16).

Политиката на частните компенсационни сделки се оказва доста ефективен инструмент за регулиране и насочване на производството и на външната търговия на страната. През 1934 г. са въведени 4 листа, с които са установени нови по-големи възможности за компенсационни комбинации между внос и износ. През 1936 г. системата е рационализирана с въвеждането на единна компенсационна листа и тя продължава да действа до 1939 г.¹⁴ По този начин постепенно от началото на 30-те години на ХХ век. БНБ става решаващ фактор в провеждането на външната търговия на страната.

Едновременно с това БНБ има свои представители в ръководните органи на всички държавни институции, които имат отношение към външната търговия - Министерството на търговията, промишлеността и труда (Комисията за подготовка и сключване на търговски договори), Българска земеделска и кооперативна банка (БЗКБ), Банка „Български кредит“, Дирекция „Храноизнос“, Експортния институт. Във всички тези органи представите-

---

¹² Пак там, бр. 246, 31 януари 1933.

¹³ Пак там, бр. 51, 8 юни 1933.

¹⁴ Пак там, бр. 194, 29 август 1936; бр. 195, 31 август 1936.

лите на банката имат решаващ глас при определянето на валутния режим на външната търговия (Dimitrov, 2014, pp. 96-135, 205-227).

От 1933 г. в БНБ съществува Междуведомствена комисия, която дава становища по сключването на търговските договори, особено във връзка със спогодбите за плащанията. Решенията на тази комисия подлежат на утвърждаване от Министъра на финансите и се приемат от Министерски съвет (Bobchev, 1938, p. 46).

Накрая, без да изследваме цялостния ефект от намесата на БНБ във външната търговия на България през 30-те години на ХХ век, само ще отбележим заключението на авторите на „История на финансовата и кредитната система на България“, че при „**изключителното ръководство на външната търговия до 1940 г. от БНБ** (болд мой М. Д.) вносът на стоки по стойност спада повече от 3,5 пъти в сравнение с 1929 година...“ (History, 1983, p. 579).

БЪЛГАРСКА ЗЕМЕДЕЛСКА И КООПЕРАТИВНА БАНКА

Българска земеделска и кооперативна банка (БЗКБ) е другият държавен кредитен институт, който има пряко влияние и участие в българската икономика и по-специално в селскостопанското и занаятчийско производство. Аграрната сфера определя стопанския облик на страната, тъй като тя заема над 70% от българската икономика. Банката е създадена през 1934 г. чрез сливането на съществуващите до тогава Българска земеделска банка и Българска централна кооперативна банка (Dimitrov, 2009a, p. 279).

След Първата световна война статутът и функциите на БЗБ и БЦКБ се изменят съществено, като големите изменения засягат земеделската банка. През януари 1921 г. се правят значителни изменения в Закона за Българска земеделска банка, с което дейността ѝ излиза извън рамките на кредитирането и се насочва към контрол и участие в чисто стопански дейности. Такива са, според чл. 5 и чл. 6 от закона, покупка и продажба на земеделски произведения от производителите, ръководство, контрол и регулиране на всички видове земеделски кооперации (Yanchulev, 1936, p. 604).

С тези промени БЗБ престава да бъде само един обикновен, макар и мощен, кредитен институт и се превръща в една голяма стопанска институ-

ция, чиято цел е да развива пряко или косвено – чрез собствена предприемаческа дейност или чрез кредитиране – българското земеделие в неговите отрасли. Тази нова чисто стопанска функция на банката ще придобие особено значение през следващите години, най-вече след избухването на голямата депресия през 1929 година.

До началото на 30-те години на XX век кредитната дейност на БЗБ все още преобладава. От една страна, в резултат на стопанското оживление през втората половина на 20-те години, външните пазари за селскостопански произведения се раздвижват и търсенето на парични ресурси от земеделското население се засилва. От друга – повторното прехвърляне на земеделски кооперации от БЦКБ в БЗБ през 1921 г. довежда до известно разстройство на дейността им (Yanchulev, 1936, p. 608). Същевременно продължават споровете след специалисти и управляващи за мястото на кооперациите, дали те да останат в БЗБ или отново да се върнат в БЦКБ.

Картината коренно се променя в началото на 30-те години. Световната стопанска криза се отразява в най-големи размери върху селското стопанство. Поради примитивния и неефективен характер на българското земеделие, пласмента на неговите продукти силно се влошава и то има нужда от държавна намеса (Dimitrov, 2010a, pp. 197-217).

Към 1932 г. БЗБ започва все повече да се включва като основен участник в стопанската област¹⁵. През тази година управителят на банката прави изказване, което ясно очертава бъдещето ѝ като институция със значителни стопански функции: „Някои схващат Българска земеделска банка само като банка... Българска земеделска банка – подчертавам това дебело – трябва да стане един институт, който да представлява от себе си ...три четвърти стопански фактор и само една четвърт банка...“ (Review of BES , 1933, p. 375).

Чуват се и други гласове за развиване на стопанската дейност на БЗБ. През 1931 г. в Списание на българското икономическо дружество излиза статия на д-р Иван Екимов „Българска земеделска банка“. След като разг-

---

¹⁵ За засилването на намесата на БЗБ в стопанската сфера оказват влияние и други фактори и обстоятелства, които няма да разглеждаме в това изложение. Ще споменем само възникналия през 1930-1931 г. много остър проблем със задълженията на населението към различни кредитни институции и частни лица.

лежда формата на управление, финансовото положение и дейността на банката, авторът подчертава значението на нейната стопанска дейност, която, според него, все още е в начална фаза (Екимов, 1931, 502).

Към 1934 г. стопанската дейност заема все по-голямо пространство в БЗБ. Най-общо тя се изразява в следното: 1) Привеждане в изпълнение на държавните стопански инициативи, състоящи се в организиране на събирането на суровини и производство на готов продукт, който да е конкурентен на вътрешните и външните пазари; 2) Търсене на външни пазари; 3) Доставка и продажба на предмети от първа необходимост за земеделското население; 4) Снабдяване на земеделските стопанства с машини, резервни части и др. (Report of BACB, 1935, p. 20).

От 1931 г., със създаването на Дирекцията за закупуване и износ на зърнени храни („Храноизнос“), от директните ангажименти на БЗБ отпада грижата за пласмента на най-голямата част от българския износ на земеделски произведения – зърнените храни. Макар, че банката участва във формирането на ценовата политика на дирекцията и насочването на нейната дейност чрез свой представител в ръководството, отпадането на ангажиментите за реализацията на зърнопроизводството ѝ позволява да насочи дейността си в развитието на т. нар. интензивни култури. Тя изкупува от производители и пласира пашкул, памук, оризова арпа, конопено влакно. Организира производството на розово масло. Притежава собствени винарски изби. Към банката има специална химическа лаборатория, която извършва контрол върху изкупените или произведени от нея продукти, с цел да се поддържа високо качество (Report of BACB, 1935, p. 20-23). Не е изоставено и кооперативната политика и дейност.

БЦКБ възниква като кооперативен отдел в БЗБ при учредяването на последната през 1903 г. През 1910 г. тя се отделя в самостоятелна институция. Целта на учредителите е да се създаде единен център за кредитирането на всички (градски и селски) кооперации в България¹⁶. До сливането с БЗБ и създаването на БЗКБ през 1934 г. кооперативната банка изпълнява основно дейност по кредитирането на кооперативното движение в страната. Под неин контрол са и популярните банки. Наред с това банката извършва и няка-

---

¹⁶ Държавен вестник, бр. 276, 17 декември 1910 г.

къв вид стопанска дейност по регулация и контрол на потребителските и производителни кооперации чрез кооперативна централа „Напред“ (Report of BACB, 1935, p. 74-75).

Освен това от 1933 г. в БЦКБ има „Занаятчийско-стопански отдел“, който се грижи за занаятчийското производство, организирано в занаятчийски кооперации. Банката оказва съдействие за обединяването на занаятчийските кооперации в съюзи, организира износа на занаятчийски произведения, снабдява занаятчийското производство със суровини и др. Особено внимание от страна на БЦКБ се обръща на т. нар. трудови кооперации, които започват да се създават по време на стопанската криза 1929-1933 година. Тяхната цел е да се намали безработицата сред занаятчиите и работниците чрез включването им в обществени обекти (Report of BACB, 1935, p. 76-77)¹⁷.

Сливането на БЗБ и БЦКБ в БЗКБ става през октомври 1934 г. В наредбата-закон за създаването на новата банка буквално е записано, че тя се учредява, за да „подпомага и съдейства чрез кредитите си и други мерки за развитието на земеделието, занаятите, труда и всички други форми на стопанска дейност, главно дребните и средни стопански единици, предимно организирани в кооперативни сдружения, както и да улесни размяната на произведенията от тяхната дейност“¹⁸. По-конкретно, извън чисто банковите операции (събирането на влогове, отпускането на заеми, търговия с девизни средства, преводи и др.), наредбата-закон определя, че банката може да извършва търговска дейност свързана с поръчки от държавни и общински организации, доставка на земеделски машини и съоръжения, семена, торове, занаятчийски инвентар и други материали, необходими за земеделието и занаятите. Тя подпомага чрез финансиране „всички видове земеделски мелиорации“. Други съществени задачи, които стоят пред БЗКБ са търсенето на външни пазари за износа на земеделски и занаятчийски произведения, организирането на събирането и преработката на селскостопански произведения за вътрешния и външните пазари, снабдяване на земеделските производеле-

---

¹⁷ Пример за такава кооперация е създадената през 1934 г. Каменоделска трудова кооперация „Български каменоделец“ в София за доставка на паважен материал за нуждите на Столична община.

¹⁸ Държавен вестник, бр. 163, 18 октомври 1934.

ли с машини и други¹⁹.

Всичко това превръща БЗКБ в основен и стабилен фактор за провеждането на икономическата политика на държавата и за развитието на българската икономика през втората половина на 30-те години на XX век. Този факт специално е подчертан в годишния отчет на банката за 1935 г.

Това че стопанската дейност се оформя като основна за БЗКБ личи от определеното в наредбата-закон разпределение на годишната чиста печалба на банката. За резервен фонд се отделят 10% от нея, за фонд „Покриване на загубите“ – 25%, за фонд „Подпомагане на земеделските стопани и занаятчии, пострадали от непредвидени бедствия – 5%, за фонд „Стопански мероприятия“ – 20%, за фонд за подпомагане на кредитните кооперации – 10% и за увеличаване на основния капитал 30%²⁰.

От този момент нататък целия кооперативен сектор, организираното и неорганизирано занаятчийското производство, дребните и средни частни производители от града и селото, т. е. преобладаващата част от икономиката на България, попада в полето на действие на новосъздадената мегабанка. Фактът, че още от 1921 г. тя е с неограничен капитал и той е гарантиран от държавата, допълнително я прави най-мощния инструмент за държавна намеса в стопанството.

След реформирането на сектора на държавните банки в банковата система на страната в периода 1928–1934 г. и засилване на участието на този сектор в икономическия живот на България държавата се настанява трайно като решаващ фактор в тази сфера на обществения живот. Главно чрез БНБ, БЗКБ и контролираните от тях институции (държавни дирекции, институти и др.) държавата пряко насочва развитието на българското селско стопанство, занаятчийския сектор в икономиката, външната търговия, кооперативното движение. Най-общо, чрез тези банки тя влияе върху формирането на преобладаващата част от националния доход на България. През 1935 г. това са 68% (Tchakaloff, 1937, p. 85).

Освен по този начин след 1934 г. българската държава се намесва по-агресивно и в останалите сфери на икономиката, най-вече в индустриалната

---

¹⁹ Пак там.

²⁰ Пак там.

област, възползвайки се от улеснения начин на законодателстване след преврата на 19 май 1934 г.²¹

През 1934 г. в България създадена още една голяма банка, която формално не е, но по същество е държавна. Това е Банка „Български кредит“ (Dimitrov, 2014, pp. 107-109). Тя не влиза в обсега на това изследване, защото не извършва стопанска дейност и няма участие в стопанския живот на страната, различно от кредитирането. Такава дори изрично ѝ е забранена от закона²².

ОБОБЩЕНИЕ

Периодът между двете световни войни е преломно време в много отношения. Тогава стават радикални промени в политическите отношения, променят се значително останалите сфери на човешкото общество. Най-съществени и най-разнообразни в своята конкретиката, обаче, са измененията в стопанската област. Постепенно след Първата световна война либералното стопанство отстъпва място на различни варианти и степени на държавна намеса в икономиката. Това отстъпление става почти поражение през 30-те години на XX в. по време и след световната стопанска криза (Голямата депресия), пламнала внезапно неочаквано през 1929 г.

Още тогава специалисти от различни области търсят най-точната формулировка на типа стопанство, което се формира в отделните държави, в резултат на провежданата от техните правителства икономическа политика. Този въпрос е вълнувал още по онова време и български икономисти, социолози и др. (Penchev, 2017). Той и днес продължава да стои неразрешен.

В една своя работа, разглеждайки българската банкова система през XX в., Румен Аврамов използва термини като „икономика на длъжника“,

---

²¹ Възползвайки се от възможностите, които дава Търновската конституция, правителствата след преврата започват да управляват без народно събрание с наредби, които имат силата на закон. Те се издават от Министерски съвет и се утвърждават от държавния глава (царят). Това прави управлението експедитивно, но и доста хаотично в решенията си в стопанската област. Този период в управлението приключва през 1938 г., когато България отново има народно събрание, през което трябва да минават законодателните инициативи на правителствата. Темпото на законодателстване в икономическата сфера се забавя. По-подробно за държавната стопанска политика и участието на държавата в икономиката на България след 1934 година – Вж: (Dimitrov, 2014).

²² ЦДА, ф. 294 к, оп. 3, IVA, л. 2.

„рапортуваща икономика“, имайки предвид, че рисковете се поемат от кредиторите и, че се създават мрежи от еднотипни стопански структури, които реагират шаблонно, по команда и еднообразно. Той смята, че така се създава една „особена комунална стопанска структура“ в България (Avramov, 2001, pp. 141-142). Аврамов използва също и други определения (Avramov, 2007, pp. 428-430). В тези определения могат да се видят някои черти на българската икономика от онова време, но не и цялостния ѝ облик, особено в периода между двете световни войни.

Наред с това в съвременната историческа литература съществуват определения за характера на българското стопанство през междувоенния период като „ръководено стопанство от либерален тип“, „авторитарно стопанство“, „регулирана икономика“, „ръководено стопанство“ (Penchev, 2017).

Голяма част от тази терминология води своето начало още от времето между двете световни войни. Тогава Асен Христофоров използва за неутралните държави, каквато е България до 1941 г., терминът „регулирано предвоенно стопанство“, противопоставяйки го на „обвързано автоматично саморъководено стопанство“. Той намира разлика между тях само „по степен, а не толкова по естество“ (Hristoforov, 2010, pp. 57-81).

Същевременно Христофоров предлага формулировки на някои видове „стопанско-политически системи“ (според неговия израз). Техните определения изглеждат смислени и добре обобщаващи характерните черти на новите модели в световната икономика тогава. Той вижда следните възможни видове стопанства (Hristoforov, 2010, pp. 75-78):

1. *Мирновременно свободно разменно стопанство (либерално стопанство).*
2. *Военно стопанство*²³.
3. *Ръководено стопанство.*

---

²³ Първа предпоставка за съществуването на военното е „супендирането на автоматичния механизъм ценообразуване и заменянето му с принципа на ценоопределяне (курсив мой, М. Д.), който принцип е извън действието на автоматичния механизъм на ценообразуването. С други думи, принципът на автоматичното саморъководство (курсив мой, М. Д.) при мирновременното свободно разменно стопанство се изоставя при военното стопанство и се заменя с принципа на съзнателното насочване и приспособяване (курсив мой, М. Д.) на търсенето и предлагането. Военното стопанство е едно ръководено стопанство“ (Hristoforov, 2010, p. 76).

При ръководеното стопанство насочването и приспособяването на търсенето и предлагането се извършва и постига като съзнателно поставена цел от страна на една стояща над стопанските индивиди воля, т. е. от една воля, която е напълно откъсната от действието на автоматичния механизъм на ценообразуването. Ръководеното стопанство не е винаги тъждествено с военното стопанство. След като насочването и приспособяването на търсенето и предлагането може да бъде извършено и постигнато като съзнателно поставена цел от страна на една стояща над стопанските индивиди воля, следва, че същата воля може да наложи една система на ръководено стопанство с друга цел и при други обстоятелства – освен или извън тези за воденето на една война. Възприемането на една система на ръководено стопанство през периоди на мирно развитие е в зависимост по-скоро от политически, отколкото от икономически причини или подбуди. При военното стопанство има само една причина – несъответствие между обема на търсенето и обема на предлагането (Hristoforov, 2010, p. 76).

4. *Автоматично саморъководено стопанство.*

При него има различни варианти, в зависимост от степента на външна (държавна или корпоративна) интервенция.

Автоматичното саморъководено стопанство всъщност е мирновременното свободно разменно стопанство. При него насочването и приспособяването на търсенето и предлагането се извършва автоматично, несъзнателно. То е равнозначно на едно такова състояние на народното стопанство, в което отделните стопански индивиди или стопанства имат пълна свобода на действие и при което действително се наблюдава една свободна игра на стопанските сили, без някаква особена намеса на държавата (Hristoforov, 2010, p. 77).

Когато обаче свободата на действие на отделните стопански индивиди или стопанства е ограничена до известна степен чрез правила, закони или споразумения, съзнателно установени от организациите на отделните стопанства или от самата публична власт, *автоматичното саморъководено стопанство престава да бъде свободно и става обвързано – обвързано от правилата, законите и споразуменията, в рамките на които се ограничава свободната игра на стопанските сили. Обвързаното автоматично само-*

ръководено стопанство се превръща постепенно в регулирано автоматично саморъководено стопанство, когато степента на държавната намеса в стопанството нарасне твърде, но все пак недостатъчно силно, за да наложи премахването на автоматичния стопански механизъм, в който случай стопанството би се превърнало от саморъководено в ръководено (курсив и болд мои, М. Д.) (Hristoforov, 2010, p. 77).

Христофоров формулира още „индивидуалистично стопанство“ и „коллективистично стопанство“, които са в страни от целта на това изложение.

Трудно може да се даде отговор на въпроса, какъв тип стопанство се установява в България в периода между двете световни войни. Най-явната причина за това е, че през този период се изреждат в управлението правителства от различен характер, с различни разбирания (доктрини) за стопанското развитие на страната. Това се отразява пряко на икономическата политика, която тези правителства провеждат. В контекста на горното трябва да се отбележи, че по-голямата част от времето на власт са кабинети, които в една или друга степен са съпричастни към либералния модел на икономика от времето преди Първата световна война. Новата парадигма в управлението се налага след 1934 г., когато идват на власт правителства от ново естество, управляващи без да се съобразяват с постулатите на т. нар. буржоазна демокрация и имитиращи в известна степен новите управленски модели след войната.

От друга страна трябва да се има предвид и фактът, че България още от XIX век, когато се появява на историческата карта на Европа, е страна най-малко от „втория ешелон“, т. е. тръгва по-късно в развитието си като държава с пазарно стопанство. Липсата на период в икономическото развитие, наричан от много специалисти „протоиндустриализация“, или „industrious revolution“ (революция на трудолюбието) в България преди 1879 г. определя и липсата на съществени предпоставки за развитие на капиталистическо стопанство. Наследството от османското стопанство и държава не дава основание за оптимизъм. Поради тази историческата съдба на българите ролята на държавата в процеса още от началото става решаваща.

Ентузиазмът на първите управници на третата българска държава е достоен за уважение. В общи линии до началото на войните (1912–1918)

държавната инициатива за подпомагане на новия път на развитие на икономиката се развива в две посоки – пряко подпомагане чрез създаване на привилегии по законодателен път за индустриалното производство и изграждане на система от държавни банки, чиито главна цел е подкрепата на земеделието и дребната градска собственост. Резултатите за 30 години са скромни²⁴.

След Първата световна война, в условията на непрекъснато променяща се икономическа обстановка, отношението на държавата към стопанството и икономическата ѝ политика също регистрират изменения. Линията на пряко подпомагане постепенно е изместена в посока на държавно регулиране на икономиката чрез специално създавани за това институции. Докато през 20-те години на ХХ век институционалната промяна е в рамките на класическата държавна намеса от преди 1912 г., през 30-те години линията на институционално направляване от страна на държавата на икономиката на страната се засилва. Тя върви по две линии. От една страна законодателно се извършват изменения в съществуващите стопански държавни институции, а от друга – се създават нови с по-големи правомощия да се намесват в икономическите процеси. Всички тези промени са предизвикани от резките амплитуди в международните икономически условия и представляват реакция (отговор) от страна на българската държава на тези флукуации.

Може с голяма сигурност да се твърди, че през 30-те години на ХХ век българската икономика се направлява от двете държавни банки (БНБ и БЗКБ) и няколко институции „от втори ешелон“, създадени по това време²⁵. Те представляват инструментите, с които държавата провежда оперативното стопанската си политика. Ролята на министерствата остава на по-заден план.

Механизмите, с които стопанските институции въздействат върху българската икономика, не могат да се определят като пряка държавна намеса в частния сектор. С малки изключения, които по-скоро представляват опити, а не трайна реалност, въздействието им става по линията на регламентация на

---

²⁴ По-подробна оценка на икономическата политика на българската държава до 1912 г. Dimitrov, 2013.

²⁵ По-значимите от тези институции са: Дирекция „Храноизнос“, Погасителната каса, Експортният институт, Банкерският съвет, Индустриалната комисия в Министерството на търговията, промишлеността и труда и др.

цени („Храноизнос“, БЗКБ), участие в определени стопански дейности, налагане на определени ограничения върху външната търговия, в които вместо митнически рестрикции се използва валутния режим (БНБ)²⁶.

През 1934 г. държавата за един кратък период прави опит да заеме по-мощни позиции в икономиката, навлизайки в полето на контролиране и насочване на стопанското развитие по насилствен начин. Този опит на правителството на т. нар. „деветнайстомайци“ няма успех и техните крайни решения в областта на стопанската политика бързо са отменени от следващите правителства.

Като заключение ще отбележим нашето становище, че в периода между двете световни войни българското стопанство се развива в синхрон с изменящите се световни тенденции в тази сфера. Стопанската политика на държавата се стреми да нагоди българската икономика към тези изменения основно чрез използване на държавни институции от времето преди Първата световна война или новосъздадени такива през 20-те и 30-те години на ХХ век. Няма значителни отклонения в използването на инструментите на държавна намеса в стопанството от предвоенния период. Опитите да се копират или да се подражава на чужди модели, появили се в света след войната, се провалят.

Според нас през посочения период в България се създава институционално направлявана от държавата икономика, която има своите особености през 20-те и 30-те години, но в най-общи линии не се отклонява съществено от традиционните ценности на либерализма. Там, където в стопанската политика на държавата се виждат такива отклонения, те са предизвикани от промяната в икономическите условия в България и света. Степента на държавната намеса в българското стопанство нараства твърде, но все пак недостатъчно силно, за да наложи премахването на автоматичния стопански механизъм. Тази намеса се осъществява изключително чрез учредяването на нови или промяна на дейността на съществуващи от преди това време институции, а не чрез изграждане на нова законодателна рамка, която да е в

---

²⁶ Провалени опити за пряка държавна намеса в отделни сектори на икономиката представляват създадените през есента на 1934 г. държавни монополи, които също са придружени с учредяване на институции за тяхната дейност, но те скоро са отменени от държавата.

противоречие със законите на пазарната икономика и да бъде задължителна за стопанските субекти.

Има всички основания да се смята, че в периода между двете световни войни в България постепенно се налага един вид **институционално регулирано автоматично саморъководено стопанство или институционално регулирано либерално стопанство**. Това значи, че ако през този период в българската икономика има отклонения от либералната тангента, то те не излизат в значителна степен от нейната посока. Всички определения като „дирижирано стопанство“, „ръководено стопанство“, „авторитарно стопанство“, „фашизъм“ (като икономическа система – б. м. М. Д.) са несъстоятелни за българската действителност.

Съществуващите белези на сходство с моделите на авторитарните държави (Италия и Германия) или се провалят (случая с правителството на т. нар. деветнайстотомайци) или имат дълбоки икономически причини (случая с нарастването на степента на участие на Германия в българската външна търговия). Към втория случай трябва да причислим и установяването на търговски връзки със СССР в средата на 30-те години на XX век.

REFERENCES:

- Avramov, R 2001, *The Economic twentieth century of Bulgaria*, Център за либерални стратегии, Sofia, (in Bulgarian).
- Avramov, R 2007, *Communal capitalism. Out of the Bulgarian Economic Past*, Vol. 3, Fondatsia "Bulgarska nauka i kultura", Tsentar za liberalni strategii, Sofia. (in Bulgarian)
- Bobchev, K 1938, 'Bulgaria's foreign trade policy after the war', *Trudove na Statisticheskia Institut za stopanski prouchvania pri SU*, vol. 4, pp. 1-50 (in Bulgarian); pp. 1-49 (French).
- Dimitrov, M 2014, *The state and the economy in Bulgaria between the two world wars 1919-1939*, Izdatelski complex – UNSS, Sofia. (in Bulgarian).
- Dimitrov, M 2013, 'The State and the Economic Development of Bulgaria from the Liberation of 1878 to the Balkan Wars (1879-1912) – in search of an effective policy', *Universitet za Nazionalno I Svetovno stopanstvo, Nauchni trudove*, vol. 3, pp. 132-181 (in Bulgarian).
- Dimitrov, M 2010a, 'Bulgarian agriculture during the global economic crisis 1929-

- 1934', *Godishnik na Uridicheski fakultet pri UNSS*, vol. 3, pp. 197-217. (in Bulgarian).
- Dimitrov, M 2010b, 'The State and the Credits of the Bulgarian Economy (1879-1912)', in Kamenova, G (ed.), *Nezavisimostta na Bulgaria 1908 – Pogled ot XXI vek*, Institut za istoricheski izsledvania - BAN, Sofia, pp. 377-399. (in Bulgarian).
- Dimitrov, M 2009, 'The State and Problems in the Credit System of Bulgaria during the Economic Crisis 1929-1934', in Hristov, Hr. (ed.), P. Lulanski (ed.), G. Naidenov (ed.), *The Public Administration – Challenges and Perspectives*, UI "Stopanstvo", Sofia, pp. 273-282. (in Bulgarian).
- Ekimov, I 1931, 'Bulgarian Agricultural Bank', *Spisanie na Bulgarskoto ikonomicheskoto druzestvo*, vol. 8, pp. 490-506. (in Bulgarian).
- Penchev, P 2017, 'Dirigiste economy and economic planning – theoretical analyses and debates among the Bulgarian economists during the 1930s', *Nauchni tudove na UNSS* [forthcoming]. (in Bulgarian).
- History of the financial and credit system of Bulgaria* 1983, Vol. 2, Georgi Bakalov, Varna, (in Bulgarian).
- Hristoforov, As 2010, *Selected works and documents*, Vol. 1 *Economic texts: Monographs*, BNB, Sofia (in Bulgarian).
- Hristoforov, As 1939, 'The course of the trade cycle in Bulgaria 1934-1939', *Trudove na Statisticheskia Institut za stopanski prouchvania*, vol. 1-2, pp. 1-151 (in Bulgarian).
- Kirov, D 1923, 'The reform of the Bulgarian National Bank', *Spisanie na Bulgarskoto ikonomicheskoto druzestvo*, vol. 10, pp. 541-546. (in Bulgarian).
- Nedkov, B 1938, Development of the Financial system of Bulgaria during the last decade, *Trudove ns Statisticheskia Institut za stopanski prouchvania*, vol. 3-4, pp. 1-212 (in Bulgarian).
- Report of the Bulgarian Agricultural and Cooperative Bank for 1934, 1935*, Sofia. (in Bulgarian).
- Report of the Bulgarian National Bank for 1934, 1935*, Sofia. (in Bulgarian).
- Review of the Bulgarian Economic Society*, 1933, Vol. 6.
- Tchakaloff, As 1937, 'The national income of Bulgaria 1924-1935', *Trudove na Statisticheskia Institut za stopanski prouchvania*, vol. 2, pp. 1-102 (in Bulgarian).
- Yanchulev, B 1936, 'On the merger of b. a. bank and b. c. k. bank and cooperative credit organization', *Spisanie na Bulgarskoto ikonomicheskoto druzestvo*, vol. 10, p. 604. (in Bulgarian)
- Zlatinska, R 2017, 'Bulgarian state and agricultural credit (late XIX and early XX

centuries)', PhD Thesis, University of National and World Economy. (in Bulgarian).

Correspondence address:

Marco Dimitrov – Associate professor, PhD
University of National and World Economy – Sofia,
Department “Political economy”,
8 dekemvri str. 1700 Sofia,
Studentski grad “Hristo Botev”
Tel. (+359) 889 94 50 41
E-mail: marco_dimitrov@abv.bg